

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ МІСТА СЛУПСЬК, ПОЛЬЩА)

У статті проаналізовано взаємозв'язок між соціальною політикою та соціологією. Зазначено, що в Україні спостерігається зародження нової галузевої теорії – соціології соціальної політики. Найчастіше, однак, інституціоналізація соціальної політики як наукової дисципліни відбувається в межах економічної теорії, політології або правознавства. Проаналізований у статті приклад ілюструє відмінності в соціотехнічній практиці в Україні та Польщі. В Україні програми подолання алкоголізму та його наслідків обертаються навколо приватної ініціативи громадян; офіційна статистика по окремих регіонах поза загальним доступом; основна робота з подолання наслідків алкоголізму ведеться силами позаурядових організацій. У Польщі в подібних програмах наявні основні принципи соціотехніки в розумінні А. Подгурецького.

Ключові слова: соціальна політика, соціологія соціальної політики, соціотехніки, соціальна політика в Україні, соціальна політика в Польщі, алкоголізм.

«Соціальна політика» як наукова дисципліна та практична діяльність упевнено увійшла до постсоціалістичних суспільств на початку 1990-х рр. Вираз «соціальна політика» складається з двох понять – «політика» та «соціальний». Іншими словами, ідеться про різновид політики, що можна відрізнити від інших її видів, наприклад, «соціальну» від «несоціальної» політики. На думку Р. Шарфенберга, у дидактичних цілях поняття політики можна спростити до популярної формули «політика – це боротьба за владу в державі, її утримання та збільшення» [12, с. 21]. Між тим, зазначений підхід не дає нам можливості трактувати політику суто інструментально, як можливість та спосіб управління й досягнення інших цілей, ніж просто боротьба за владу. В англійській літературі цей поділ можна знайти у виразах *politics* та *polisy*. При цьому перший вираз трактує владу як мету, другий – як механізм управління, у тому числі у сфері соціальних процесів. Відтак, термін «соціальна політика» вкладається в межі соціології політики, теорії другого рівня.

Певні спроби вписати «соціальну політику» в категоріальний апарат соціології з погляду боротьби за владу в державі здійснили американські вчені у 1986 р. [11]. В українській соціології можна навести праці Е. А. Гансової [1, с. 149] та О. С. Павлеги [3, с. 86]. Як підкреслює О. Павлега, існує необхідність «...розроблення соціології соціальної політики як галузі соціологічної науки. Основними аргументами на користь наукової та практичної значущості появи ще однієї галузі соціологічного знання є: актуалізація на пряму держави, що іменується “соціальна політика”; зростаюча пріоритетність соціальної сфери в ХХІ ст.; відсутність у вітчизняній науці адекватної теорії, аналогічної тим, які забезпечують економічну або загальнодер-

жавну політику. Для побудови теорії соціальної політики пропонується використовувати категорії соціології – «соціальні відносини» та «соціальна структура» [3, с. 86]. Р. Шарфенберг, натомість, ставить слушне питання, якою мірою соціологів цікавлять пошуки «найбільш влучних» способів зміни соціальної структури? Однозначно, це приваблює перш за все соціальних інженерів або тих, хто цікавиться соціотехнологіями.

Беручи до уваги вищенаведене, доцільно поставити запитання: яке місце «соціальної політики» в категоріальному апараті гуманітарних наук? Чи виступає вона самостійною дисципліною, чи її варто розуміти як галузь соціологічного знання, при цьому звужуючи «соціальну політику» до суто практичної діяльності?

Метою статті є з'ясування особливостей трактування «соціальної політики» як наукової дисципліни в Польщі; уточнення соціальної політики як соціотехніки на прикладі окремої соціальної проблеми, а саме в питанні запобігання зловживанню алкоголем у Польщі та в Україні. Порівняння з Польщею не випадкове: в обох державах вибір моделі соціальної політики та шляхи її реалізації почався одразу на початку 1990-х рр. Однак кінцевий результат станом на сьогодні відрізняється, в окремих сферах досить суттєво. Як приклад практичних дій у сфері соціальної політики в статті наведено політику протидії алкогольній залежності в м. Слупськ.

Повертаючись до питання, сформульованого на початку статті, можна впевнено стверджувати, що соціальна політика та її інструменти – у першу чергу практична галузь. Порівнюючи кількість і зміст реальних програм боротьби із соціальними проблемами, неозброєним оком видно, що Україна значно програє на тлі країн Євросоюзу. Тим не менше, у польському науковому дискурсі час від часу актуалізуються дискусії щодо сучасних соціологічних парадигм аналізу соціальної політики. Традиційно розподіл між розумінням того, чим є «соціальна політика», виглядає так: 1) соціальна політика – частина соціології як науки; 2) соціальна політика – самостійна наукова дисципліна; 3) соціальну політику варто віднести до економічних наук. Наприкінці 1920-х рр. польський дослідник К. Кшечковські підкреслював, що «соціальна політика досліджує зміни, що відбуваються в соціальній структурі під впливом цілеспрямованої діяльності соціальних груп та публічних тіл, і шукає способи якомога влучніше провести ці зміни» [цит. за: 13]. Однак соціальні зміни – процес неоднозначний. Адже важливо розрізняти, як стверджує Р. Шарфенберг, 1) які саме цілі та результати змін; 2) їх цілеспрямованість та раціональність (чи є сенс досягати поставлених цілей і втілювати зміни) [13, с. 2]. Відомий польський соціолог А. Подгурецький у 1966 р. писав про соціальну політику як науку суто практичну [10]. Однак, незважаючи на популярність в академічному та публічному дискурсах понять «соціотехніка» та «соціальна інже-

нерія», ця проблематика – одна з найбільш занедбаних галузей соціологічного знання [5, с. 40]¹.

Основні засади соціотехніки в розумінні А. Подгурецького реконструює А. Койдер: 1) соціотехніка – практична наука; 2) соціотехніка займається раціональними змінами соціальної реальності; 3) предметом соціотехнічної рефлексії є, насамперед, система виховання, техніки масового впливу, права система способи використання влади; 4) джерелом соціотехнічного знання є соціологічні напрацювання, засади, які опрацьовані в ході соціальних практик та рефлексій конкретних науковців; 5) в основі соціотехнічних дій лежать утилітарні оцінки; 6) оцінка цілей дій не є метою соціотехніки; 7) одним з перших авторів соціотехніки є Н. Макіавелі, її розвиток складається з трьох етапів: народження ідеї – концепція права Л. Петражицького, період правового становлення – пропозиції Р. Паунда, період соціологічного дозрівання соціотехніки – праці Г. Мюрдаля та К. Поппера [8, с. 25].

Одним з основних способів втілення соціальної політики є соціальна допомога. Як підкреслюють З. Грабусинська та Є. Герлацкі, у сучасному світі спостерігаються дві тенденції. З одного боку, інститути, що покликані задовольняти соціальні потреби, не справляються із завданнями. З іншого, швидко зростає рівень споживацтва й зменшуються можливості для його задоволення. У цих умовах зростає значення соціальної політики, а особливо соціальної допомоги. Остання, таким чином, перетворюється на ключовий інститут соціальної політики держави, а її метою стає підтримка індивідів, які опинилися в складній життєвій ситуації й не мають можливості брати активну участь у житті спільноти [7, с. 5].

Порівнюючи дві практики соціальної допомоги, відзначимо, що в українському законодавстві відсутнє її визначення. У Законі Польщі про соціальну допомогу від 2004 р. зазначено: «Соціальна допомога – це складова частина інституту соціальної політики держави; її мета – дати можливість особам та сім'ям подолати складні життєві ситуації, які вони не можуть подолати самотійно, використовуючи власні повноваження, ресурси та можливості. Організаторами соціальної допомоги виступають органи державного управління та місцевого самоврядування, що співпрацюють на партнерських засадах з громадськими та позаурядовими організаціями, католицькою церквою, іншими церквами, релігійними організаціями, а також з фізичними та юридичними особами. Соціальна допомога підтримує осіб та родини в їх спробах задовольнити необхідні потреби та надати їм можливість жити в умовах, що відповідають людській гідності» [14]. Складні життєві ситуації можна інтерпретувати як ситуації сирітства, бездомності, безробіття, інвалідності (обмежених можливостей), материнства, стихійного лиха тощо. У Законі про соціальну допомогу також визначено межі со-

¹ Як підкреслюють польські дослідники, окремим питанням є академічна рефлексія над соціальною інженерією власне в категоріях владних технологій чи політичних експериментів, між іншим у працях К. Поппера та З. Баумана.

ціальної роботи, яка трактується як діяльність з метою покращення функціонування осіб та родин у їх соціальному середовищі. У ст. 45 зазначено, що суб'єктами соціальної роботи виступають, по-перше, особи та сім'ї, що потребують розвитку або зміцнення їх активності й життєвої самостійності; по-друге, локальні спільноти, яким необхідно допомогти скоординувати співпрацю різноманітних інституцій та установ (які б могли заспокоїти потреби членів спільноти) [14].

Боротьба з алкоголізмом – профілактика та подолання наслідків споживання – прекрасний приклад соціальної політики як соціотехнології, де політика соціального партнерства розкривається повною мірою. Відмінності між Україною та Польщею можна проілюструвати на прикладі двох міст. З українського боку – Чернівці, обласний центр¹. З польського – районний центр, місто Слупськ². Основні розбіжності групуються навколо таких аспектів. По-перше, існує відмінність на рівні державної політики в питанні запобігання патологіям, пов'язаним із вживанням алкоголю. По-друге, відмінності виявляються в політиці соціального партнерства на локальному рівні.

Основний масив матеріалів, присвячених проблемі алкоголізації населення України, має медичний характер. І хоча загально визнаним є факт, що алкоголізм – також соціальна проблема, в українській практиці соціальної допомоги практично відсутні стратегії профілактики та боротьби з алкоголізмом на рівні первинної ланки соціальної допомоги. В українському суспільстві популярний стереотип, що особи з алкогольною залежністю самі винні у своїй проблемі. Отже, соціальної допомоги в такому випадку вони не заслуговують.

1. Чернівецький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не має власної інтернет-сторінки. Фактично програми подолання алкоголізму та його наслідків обертаються навколо приватної ініціативи громадян, що вкладається в логіку ліберальної моделі соціальної політики, яка передбачає мінімальну відповідальність органів державної влади в соціальній підтримці громадян [2, с. 225].

2. Google-запити щодо алкоголізму в Чернівцях навіть не пропонують офіційної статистики по місту. У відкритому доступі лише загальна інформація про медичні аспекти вживання алкоголю та здоров'я нації (наприклад, доповіді про стан здоров'я населення України, розміщені на сайті Українського інституту стратегічних досліджень МОЗ України [4]).

3. Існування великої кількості недержавних реабілітаційних центрів, подекуди релігійного спрямування. Якщо в країнах ЄС існують відповідні бази даних, в Україні лише у 2015 р. почали формувати банк даних стосовно суб'єктів господарювання всіх форм власності, що надають медико-соціальну допомогу особам з психічними та поведінковими розладами

¹ Станом на 2017 р. населення міста становило 266 тисяч осіб: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Чернівці>.

² Станом на 2016 р. населення Слупська становило 92 170 тисяч осіб: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Słupsk>.

внаслідок вживання психоактивних речовин. Цю діяльність здійснює державна установа «Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю МОЗ України».¹

Згідно з даними досліджень, проведених польською Державною комісією для вирішення проблем, пов'язаних із вживанням алкоголю (PARPA)², основною причиною інвалідизації та смертей серед осіб у віці 16–21 року є алкоголь. У середньому 60% осіб, які затримані в Слупську через агресивну поведінку, перебувають у стані алкогольного сп'яніння [6, с. 20]. До прикладу, у Слупський центр вирішення проблем, пов'язаних із вживанням алкоголю, протягом 2015 р. потрапили 4439 осіб, з них лише 45 особам відмовили в допомозі з медичних та інших причин³. Визначити фактичну кількість осіб, які страждають на алкогольну залежність, доволі складно, плюс необхідно врахувати захист персональних даних у медичних установах та внутрішню міграцію населення Польщі. Однак у польській системі соціальної допомоги проблема алкоголізму вирішується за умови взаємодії кількох установ різного типу. У м. Слупськ, наприклад, це Центр психічного здоров'я⁴, у межах якого діють Цілодобове відділення терапії алкогольної та інших залежностей, а також Денний стаціонар № 2 терапії алкогольної залежності. У місті діє також Амбулаторія психічного здоров'я та лікування залежностей при Непублічному спеціалізованому закладі охорони здоров'я «SON»⁵. Працівники Центру соціальної допомоги мають право направити будь-якого клієнта, що має проблеми з алкоголем, до одного із зазначених закладів, а також зв'язатися з Комісією з профілактики та розв'язання проблем, пов'язаних із вживанням алкоголю.

У Слупську прийнято Міську програму профілактики та вирішення проблем узалежнення на 2015 р. [9]. У межах Програми передбачено, що боротьба з алкогольною залежністю в районі Слупська можлива винятково за умови злагодженої співпраці державних та позаурядових структур у сфері охорони здоров'я, соціальної політики, освіти та виховання, культури і спорту, розвитку активності та громадського самоврядування й публічної безпеки.

Факт наявності подібної Програми, не привносить нічого нового у сферу української соціальної політики та соціальної допомоги. Однак її зміст, концепція та евалюація можуть стати прикладом співпраці уряду та місцевого самоврядування. Основні завдання Програми сформульовані таким чином: 1) реалізація профілактичних програм; 2) створення системи допомоги алкозалежним та особам з групи ризику; 3) створення системи протидії домашньому насильству [9, с. 2]. При цьому реалізація завдань можлива виключно за рахунок системності та координації двох рівнів (інституцій-

¹ <http://www.ummcda.org.ua/index.php/novini>.

² Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, <http://www.parpa.pl>.

³ http://izbawyrzezwen.slupsk.pl/pliki/SORPA_2016_dzialalnosc.pdf.

⁴ <http://psychiatria-slupsk.pl>.

⁵ <http://son.net.pl>.

ний рівень – органи самоуправління, поліція, судові органи, позаурядові організації; рівень середовища – мікрорайон, вулиця, двір, школа). Обов'язковою умовою реалізації завдань є освітні програми для суспільства та пошук спеціалістів, у тому числі із залученням ЗМІ, а також різноманітні профілактичні та цільові програми допомоги (спортивні, педагогічні та виховні заходи, спеціалістична медична, психологічна допомога) [9, с. 2–3].

Серед локальних інститутів та організацій, які беруть участь у Програмі, наявні: Комісія у справах профілактики вживання алкоголю та вирішення проблем, пов'язаних із його вживанням, освітні установи, Міській центр допомоги родині, Слупський центр вирішення проблем, пов'язаних із вживанням алкоголю, Міське управління поліції, Муніципальна поліція, Районний суд (III відділ у справах сім'ї та неповнолітніх), Громадські організації та міські товариства [9, с. 7–9].

Особливої уваги заслуговують форми контролю за виконанням Програми та її фінансування. У кошторисі Програми профілактики передбачено, що 74,4% фінансових засобів – це прибутки від дозволів на продаж алкоголю (державний та місцевий бюджети), 25,6% – інші кошти з міського бюджету [9, с. 15]. При цьому контроль над видатками здійснюється в межах евалюаційних проектів, як це прийнято на Заході, й інтерпретується у твердих та м'яких результатах. Наприклад, результати співпраці зі структурними підрозділами МОЗ у Слупську визначаються кількістю психотерапевтичних програм; кількістю спеціалістів, які проводять заняття, кількістю учасників занять; кількістю тих, хто прийшов на реабілітаційні програми вперше та повторно; тривалість очікування у черзі в групу тощо. Існують результати роботи з родинами, в яких є особи, що страждають на алкоголізм. Зокрема, це кількість установ, що реалізують відповідні завдання; кількість програм, учасників, а також звернень для участі в стаціонарному лікуванні тощо [9, с. 10–12].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що соціологічна наука має свій, цілком очевидний інтерес до осмислення соціальної політики в межах соціологічної теорії. Якщо в польській соціологічній традиції (і загалом зарубіжній) необхідність цього пошуку давно визначена, стверджена, в українській традиції спостерігаємо перші етапи зародження нової галузевої теорії – соціології соціальної політики. Однак найчастіше інституціоналізація соціальної політики як наукової дисципліни в Україні відбувається, перш за все, у межах економічної теорії, політології або право знавства. Відтак основна дидактична література з предмета «соціальна політика» орієнтована на вивчення соціальної політики як функції державного управління та вирішення найбільш актуальних проблем у глобальному вимірі – соціальний захист інвалідів, захист економічно активного населення, проблеми пенсійного забезпечення. Тобто такі важливі питання, як цінності та засади, стилі та інструменти соціальної політики, соціальна діагностика, евалюація та аналіз якості соціальної політики, сімейна політика, со-

ціальні проблеми у сфері праці та охорони здоров'я, бідність, соціальна допомога, локальна соціальна політика та способи активізації локальних спільнот часто відходять на другий план.

Парадоксально, однак навіть коли теоретико-методологічний апарат соціальної політики вимагає подальшого опрацювання, у Польщі втілення механізмів та способів соціотехнічного впливу на соціальну реальність відбувається вкрай активно. Проаналізований у статті приклад – боротьба з наслідками вживання алкоголю в польському невеличкому м. Слупськ – гарна ілюстрація відмінностей у соціотехнічній практиці в Україні та Польщі. В Україні програми подолання алкоголізму і його наслідків обертаються навколо приватної ініціативи громадян; офіційна статистика по окремих регіонах поза загальним доступом; основна робота з подолання наслідків алкоголізму ведеться силами позаурядових організацій. Аналіз Програми боротьби з наслідками вживання алкоголю у Слупську, натомість, унаочнює основні принципи соціотехніки в розумінні А. Подгурецького. У першу чергу, можна прослідкувати, як відбуваються раціональні зміни соціальної реальності. По-друге, ми бачимо, що джерелом соціотехнічного знання є соціологічні напрацювання в ході соціальних практик та рефлексій конкретних науковців. По-третє, в основі соціотехнічних дій наведеної Програми лежить суто утилітарний підхід.

Список використаної літератури

1. Гансова Е. А. Соціологія соціальної політики як галузь соціологічної науки. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 2 (18). Ч. 1. С. 149–153.
2. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_31/
3. Павлега О. С. Предмет та об'єкт соціології соціальної політики. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 86–93.
4. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності. Київ, 2016. URL: <http://www.uiph.kiev.ua/download/Vidavnictvo/Shchorichna%20dopovid/Щорічна%20доповідь.2016.pdf>.
5. Afeltowicz Ł., Pietrowicz K. Socjotechnika Adama Podgóreckiego w perspektywie porównawczej. *Roczniki historii socjologii*. 2012. Vol. II. S. 39–71.
6. Działalność Słupskiego Ośrodka Rozwiązywania Problemów Alkoholowych w ujęciu statystycznym w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 2015 roku, Słupsk, 2016. URL: http://izbawytrzezwen.slupsk.pl/pliki/SORPA_2016_dzialalnosc.pdf.
7. Grabusińska Z., Gierlacki J. Polityka społeczna a pomoc społeczna: cechy wspólne i różnice – doświadczenia z praktyki. Warszawa, 2014. 96 s.
8. Kojder A. Droga Adama Podgóreckiego do socjotechniki. *Socjotechnika. Kontrowersje, rozwój, perspektywy* / pod red. Kubin J., Kwaśniewski J. Warszawa, 2000. S. 19–28.
9. Miejski program profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień na 2015 rok. Słupsk, 2015. 16 s. URL: <https://mamprawowiedziec.pl/file/6278>
10. Socjotechnika. Praktyczne zastosowania socjologii / pod red. Podgórecki A. Warszawa, 1968. 333 s.
11. Skocpol T., Amenta E. States And Social Policies. *Annual Review of Sociology*. 1986. T. 12. P. 131–157.

12. Szarfenberg R. Definicje, zakres i konteksty polityki społecznej. *Polityka społeczna. Podręcznik akademicki* / pod red. Grazyny Firlit-Fesnak, Małgożaty Szalko-Skoczny. Warszawa, 2008, S. 21–36.

13. Szarfenberg R. Wykład 26. Badania polityki społecznej. W: *Polityka Społeczna i Kwestie Społeczne 2006/2007*. URL: <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/orientacje/badaniaPS.pdf>.

14. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040640593>.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2017.

Шестакова Е. Ю. Институционализация социальной политики как отрасли социологии (на примере социальной программы города Слупск, Польша)

В Украине происходит процесс становления социологической парадигмы социальной политики. Чаще всего институционализация социальной политики как научной дисциплины в Украине происходит в рамках экономической теории или политологии. На примере борьбы с последствиями употребления алкоголя в Польше показаны различия в социотехнических практиках в Украине и Польше. В Украине программы преодоления алкоголизма и его последствий вращаются вокруг частной инициативы граждан; основная работа по преодолению последствий алкоголизма ведется силами неправительственных организаций. В Польше, напротив, в подобных программах прослеживаются основные принципы социотехники (в интерпретации А. Подгурецкого), таким образом, социологическая парадигма социальной политики может быть расширена до социотехники или социальной инженерии.

Ключевые слова: социальная политика, социология социальной политики, социотехники, социальная политика в Украине, социальная политика в Польше, алкоголизм.

Shestakova K. Institutionalization of Social Policy as a Branch of Sociology (on Example of the Social Program in Slupsk, Poland)

The article deals with the relationship between social policy and sociology. Generally, there is no doubt in Polish sociological tradition. But possibly we will be witnessing the formation of new branch of sociological theory in Ukraine. In the same time the institutionalization of social policy in Ukraine occurs primarily within the framework of economic theory, political science, theory of law. Consequently, the main Ukrainian didactic social policy literature focuses on the study of social policy as a function of public administration, and it is addressed to the most pressing problems at the global level – social protection, protection of economically active population, pension problems. However, such important issues as values and principles, styles and tools of social policy, social diagnosis, analysis of social policy, family policy, labor and health social problems, social assistance, local social policy and local communities activation methods often go into the background.

The example of document analyzed in this article – «Municipal program to prevent and address addiction problems in Slupsk» (Poland) – is a good illustration of excellent sociotechnical practices in Ukraine and Poland. In Ukraine, programs to overcome alcoholism are introduced mainly as a private initiative of citizens; official statistics for many local regions are limited or absent in the public domain in general; the great work of fighting alcoholism is carried out by non-governmental organizations, but not the government officials. The implementation of mechanisms and methods of sociotechnical influence to social reality is very active in Poland. In the «Municipal program...» we can found Adam Podgórecki's interpretation of a sociotechnological basic principle. At first, changes of social reality process can be traced. Secondly, we see that sociological work and social practices and reflections are the sources of sociotechnical knowledge. And finally, utilitarian approach lies on the basis of sociotechnical actions in the «Municipal program».

Key words: social policy, sociology and social policy, social engineering, social policy in Ukraine, social policy in Poland, alcoholism.